

A kisebbségi nyelvhasználat jogi keretei és azok gyakorlati alkalmazhatósága Kárpátalján

CSERNICSKÓ ISTVÁN – FERENC VIKTÓRIA*

1. A kisebbségi nyelvek megtartásának alapvető feltételei

A kisebbségi nyelvek megőrzését alapvetően négy, egymással (és a többségi közösségnek a kisebbségekkel kapcsolatos szándékaival, törekvéseivel és politikájával) szorosan összefüggő tényező határozza meg:

- Beszélők, akik fenntartják a nyelvet (demográfiai faktor).
- Helyzetek, színterek, ahol a nyelvet nem csupán szimbolikus és szakrális, hanem gyakorlati célokra, valódi kommunikációs igények kielégítésére is használni lehet (hasznossági tényező).
- Jogok, melyek biztosítják a nyelv használatának lehetőségét (politikai feltétel).
- A beszélők szándéka: hogy akarják is használni ezt a nyelvet, illetve tovább örökíteni a következő generációk számára (szimbolikus érték).

A magyar nyelv hosszú távú fenntartása csak akkor lehetséges, ha valamennyi feltétel együtt van.

* Csernicskó István – nyelvész, a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola rektorhelyettese, a Hodinka Antal Intézet igazgatója; Ferenc Viktória – doktor-jelölt a Pécsi Tudományegyetem Nyelvtudományi Doktori Iskolájában.

2. Akik fenntartják a nyelvet

Ukrajnában legutóbb 2001-ben végeztek népszámlálást.¹ A census adatai szerint az országban 156.566, ebből Kárpátalján 151.516 magyar nemzetiségű élt. Az ukrainai magyarok 96,8%-a tehát Kárpátalján összpontosul. Ukrajna összlakosságának 0,3%-a, Kárpátaljáénak 12,1%-a magyar nemzetiségű. Ezzel a magyarok – az ukránok mögött – a második legnagyobb közösséget alkotják Kárpátalján. A régió belül a magyarok településterülete a Magyarországgal szomszédos déli–délnyugati sávban koncentrálódik. A kárpátaljai magyarok 90,8%-a az Ungvári, a Beregszászi, a Munkácsi és a Nagyszőlősi járásban, illetve Ungvár, Munkács, Beregszász és Csap városokban él. A kárpátaljai magyarok túlnyomó többsége (kb. 70%-a) olyan településen van otthon, ahol a magyarok abszolút többséget alkotnak (Molnár–Molnár 2005).

Trianon óta – az 1939–1944 közötti rövid időszakot nem tekintve – a magyar nemzetiségűek aránya fokozatosan csökken a régióban. Az asszimiláció elsősorban a nagy(obb) városok (Ungvár, Munkács, Nagyszőlős) és a szórvány települések magyarságát veszélyezteti (Molnár–Molnár 2005). A magyarság számának visszaesésében az asszimiláció mellett a csökkenő természetes szaporulat és az (elsősorban Magyarországra irányuló) elvándorlás játszik meghatározó szerepet (Molnár–Molnár 2005, Kincses szerk. 2011).

A magyar anyanyelvűek száma némileg meghaladja a magukat magyarnak vallóké. 2001-ben 151.516 magyar nemzetiségűt, illetve 7.213-mal több, 158.729 magyar anyanyelvűt tartottak számon a régióban. A magyar anyanyelvűek aránya Kárpátalján 12,7%. A magyar nemzetiségűek 97,1%-a vallja egyben magyar anyanyelvűnek is magát. A nem magyar nemzetiségűek, de magyar ajkúak körében a legtöbben (8.736 fő) romák (Braun–Csernicskó–Molnár 2010).

¹ Az eredményeket lásd: <http://www.ukrcensus.gov.ua/results/>. Az ukrainai/kárpátaljai magyarok demográfiai mutatóit Iltyo szerk. (2003) és Molnár–Molnár (2005, 2010) alapján mutatjuk be.

3. A magyar nyelv használatának szinterei

A kárpátaljai magyar közösség széles és kiterjedt intézményhálózattal rendelkezik. Magyar nyelvű óvodákban, elemi, általános és középiskolákban (közte gimnáziumokban és líceumokban) folyik magyar nyelvű képzés, néhány szakon magyar nyelvű felsőoktatás is elérhető, a pedagógus-továbbképzés és a felnőttképzés alapjait is lerakták (Beregszászi–Csernicsekó–Orosz 2001, Orosz 2005, 2007). Két magyar párt és politikai érdekvédelmi szervezet, számos magyar egyesület, kulturális központ, könyvtár, tudományos műhely működik. Megyei és járási lapok jelennek meg, irodalmi folyóiratot is olvashatnak a kárpátaljaiak, s évente tucatnyi magyar nyelvű (szépirodalmi, ismeretterjesztő és tudományos) kötetet adnak ki a régióban. Több magyar nyelvű internetes hírportál működik a vidéken, s a megyei rádióknak és televízióknak is vannak magyar adásai. A beregszászi magyar színház általános ismertségnek örvend. A református, valamint a római és görög katolikus egyház magyar nyelvű intézményeket (is) tart fenn, élénk magyar nyelvű egyházi és hitélet folyik mindhárom felekezetben. Mindez azt jelenti, hogy Kárpátalján a magyar nyelv használatának számos közéleti szintere van, a magyar nyelv nem szorult vissza a magánéletbe.

A magyar intézményhálózat fenntartása és fejlesztése azonban jórészt a magyarországi anyagi támogatások révén lehetséges, az ukrán állami támogatás a mindennapi működtetést sem fedezi, még az állami iskolák esetében sem. Számos olyan magyarok lakta település van (főként a Nagyszőlősi járásban), ahol továbbra sem érhető el magyar tannyelvű elemi iskolai oktatás sem, az állam oktatáspolitikája következtében egyre nehezebb a magyar nyelvű oktatás presztízsének fenntartása, sok szülő választja gyermeke számára a többségi nyelvű iskoláztatást. Az egymással vetélkedő két magyar párt indulatoktól sem mentes politikai küzdelme egyre több magyart fordít el a közélettől.

4. A nyelvhasználat jogi háttere

A nyelvhasználati jogi környezetét alapvetően meghatározzák Ukrajna nyelvi helyzetének jellemzői, a belpolitikai események, valamint az ország

nemzetközi kötelezettségvállalásai (ezekről bővebben lásd Beregszászi–Cserniczkó 2003a, 2003b, 2007, 2010, Cserniczkó szerk. 2010).

4.1. Ukrajna nemzetközi kötelezettségvállalásai

Az 1991-ben függetlenné vált Ukrajna számára az elsőrendű feladatok közé tartozott a jószomszédi kapcsolatok kiépítése. Ezért az 1990-es évek első felében az országnak a szomszédos államokkal megkötött alapszerződéseiben – melyek között a Magyarországgal aláírt volt az első – jelen van a kisebbségek jogainak védelme.

Ukrajna integrációjának egyik fontos lépése volt az Európa Tanácshoz való csatlakozás. Az ország csatlakozásának egyik feltétele volt a Nemzeti Kisebbségek Védelméről szóló Keretegyezmény és a Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartája című dokumentumok ratifikálása is.

A Keretegyezményt 1997. december 9-én ratifikálta Ukrajna. A Karta ratifikációjára 1999. december 24-én került sor. A dokumentum azonban nem lépett hatályba, nem helyezték letétbe az Európa Tanácsnál, mert az Alkotmánybíróság 2000. július 12-én hatályon kívül helyezte a ratifikációt formai hibára hivatkozva. Ezt követően több ratifikációs törvénytervezet készült Ukrajnában, s a Karta újabb ratifikációjára 2003. május 15-én került sor. A ratifikációs dokumentum 2005. szeptember 19-én került letétbe az ET főtitkáránál, s a Karta 2006. január 1-jétől lépett hatályba. Ám már a ratifikációval kezdetét vette a Karta kálváriája Ukrajnában (erről bővebben lásd Alekszejev 2008, Beregszászi–Cserniczkó 2007, Melnyik–Cserniczkó 2010: 37–45).

A Karta Ukrajnában 13 nemzeti kisebbség nyelvének védelmére terjed ki: orosz, belarusz, moldáv, krími tatár, bolgár, magyar, román, lengyel, zsidó, görög, német, gagauz és szlovák. Ám ezek a közösségek és nyelveik meglehetősen eltérő helyzetben vannak az országon belül. A 2001-es census adatai alapján Ukrajna lakosságának csaknem 30%-a (14,27 millió fő) orosz anyanyelvű, s a keleti és déli régiók lakossága elsősorban az orosz nyelvet használja a mindennapokban, de az ország középső vidékein, a fővárost is beleértve, szintén az orosz a leggyakrabban használt nyelv (Khmelko 2004, Visnyak 2008). Számos ukrajnai

kisebbség képviselői (például a belaruszok vagy a zsidók) nagy része orosz anyanyelvű, de olyan közösségek is vannak (pl. a lengyelek és a szlovákok), melyek körében az ukrán anyanyelvűek aránya jelentős. A törvény azonban mindegyik nemzeti kisebbség nyelvét azonosan kezeli.

Egyesek úgy vélik, hogy a Karta ratifikációja kifejezetten az ukrán nyelv ellen és az orosz nyelv támogatására született Ukrajnában (Kreszina–Javir 2008: 198). Gyakran megjelenő vélekedés, hogy az orosz nyelvnek egyáltalán nem szabad szerepelnie a Karta ratifikációs dokumentumában, hisz az ország lakosságának közel fele az orosz használja a mindennapokban, így értelmetlen ennek a nyelvnek a Karta általi védelme (Kulyk 2008: 30). Ezzel szemben többen úgy érvelnek, hogy Ukrajna bizonyos régióiban az ukrán nyelv szorul védelemre (Macjuk 2009, Maszenko 2010). Ez az álláspont egy a kormány megbízásából készített nyelvpolitikai koncepció tervezetébe is bekerült.²

A Kartával szemben annak ellenére emelnek kifogásokat az ukrán politikusok, hogy Ukrajna olyan változatban ratifikálta a nemzetközi dokumentumot, amely visszalépést jelent az országban már korábban kodifikált jogokhoz képest. Különösen jelentős a visszalépés az oktatás területén (Melnik–Cserniczkó 2010, Tóth–Cserniczkó 2009, Cserniczkó 2009a, 2009b, 2011, Cserniczkó–Ferenc 2010).

A Karta alkalmazását nehezíti az is, hogy máig nincs kidolgozott végrehajtási mechanizmusa. A helyi önkormányzatok számára nem készült olyan törvény vagy rendelet, amely egyértelműen meghatározza, hogy az adott közigazgatási egységen belül mely nyelvekre és hogyan alkalmazhatók a Karta rendelkezései. Erre a hiányosságra az ukrán állam által készített hivatalos országjelentés alternatív társadalmi jelentésének szerzője, Vagyim Koleszniczenko parlamenti képviselő is felhívja a figyelmet.³

² *Концепція мовної політики*. Київ: Національні комісія зі зміцнення демократії та утвердження верховенства права, 2006. A tervezet megtalálható az Igazságügyi Minisztérium honlapján: http://www.minjust.gov.ua/files/11.7.06_3.doc (2012-07-02)

³ *Общественный отчет по выполнению Европейской хартии о региональных языках или языках меньшинств*. A dokumentumot lásd itt: <http://www.from-ua.com/politics/e62743796b72a.html> (2012-07-02)

4.2. *A nyelvhasználatot szabályozó nemzeti jogi környezet*

Ukrajnában a nyelvek használatát az Alkotmány, számos törvény, illetve az Alkotmánybíróság határozatai szabályozzák közvetlenül.⁴

Az Alkotmány 10. cikkelye megerősíti az ukrán nyelvnek az 1989-es nyelvtörvényben kodifikált államnyelvi státusát. Az Alaptörvény „garantálja az orosz és más kisebbségi nyelvek szabad fejlődését és alkalmazását” (10. cikkely), „elősegíti minden őshonos nép és nemzeti kisebbség etnikai, kulturális, nyelvi és felekezeti önazonosságának megőrzését” (11. cikkely), tilt bármilyen privilégiumot és korlátozást, többek között etnikai származás és nyelvi sajátosság alapján is (24. cikkely). A 92. cikkely 4. bekezdése a nyelvek alkalmazásának szabályozását a törvényi előírások kizárólagos hatáskörébe utalja. A 103., 127. és 148. cikkelyek az államelnöki, bírói és alkotmánybírói hivatalok betöltését az államnyelv ismeretének kritériumához köti.

A függetlenség elnyerése előtt, 1989-ben elfogadott nyelvtörvény 2. cikkelye értelmében az USZSZK államnyelve az ukrán. Az orosz „a nemzetek közötti érintkezés nyelve” marad (4. cikkely). Az 5. cikkely biztosítja a kisebbségek számára anyanyelvük használatának jogát. A törvény a nemzetiségi többségű közigazgatási egységek területén (azaz ott, ahol egy nemzeti kisebbség képviselőinek aránya meghaladja az 50%-ot) *lehetőséget nyújt* a nemzetiségi nyelv használatára *az államnyelv mellett* az állami és pártszervek, a vállalatok, intézmények működésében (3. cikkely). Ám mivel a nyelvtörvényhez nem készült végrehajtási mechanizmus, a jogszabályban szereplő „az államnyelv mellett” megfogalmazás nem egyértelmű. Nem világos, hogy a törvény csupán arra vonatkozik, hogy az ukrán nyelv mellé más nyelvű fordítás is kerülhet, vagy akár azt is, hogy a kisebbségi nyelvű ügyintézés is lehetséges.

Az ukrán nyelvi jogi helyzet érdekessége, hogy az Alkotmánybíróság 1999. december 14-én 10-пп/99. számmal kiadott állásfoglalásában –

⁴ A tanulmányban említett dokumentumok hatályos szövege (a módosítások nyomán követésének lehetőségével) bárki számára elérhető ukrán nyelven Ukrajna Legfelsőbb Tanácsának hivatalos honlapján: <http://alpha.rada.kiev.ua> és/vagy <http://zakon1.rada.gov.ua/laws> (2012-07-02)

az Alkotmány 10. cikkelyét értelmezve, amely alapján az ország egyetlen államnyelve az ukrán – egyenlőségjelet tesz az *államnyelv* (державна мова) és a *hivatalos nyelv* (офіційна мова) közé.

Az alábbiakban a közélet egyes színterei vonatkozásában elemezzük a kisebbségi nyelvhasználat jogi lehetőségeit, utalva az adott területre vonatkozó törvények (elsősorban a nyelvtörvény) rendelkezéseire.

4.2.1. Az igazságszolgáltatás

Az igazságszolgáltatás kapcsán a Karta ajánlásai közül az Ukrajna által ratifikált törvényben a 9. cikk 1. pontjának a (iii), b (iii) és c (iii) alpontját, a 2. pont c alpontját és a 3. pontját fogadta el maga számára kötelezőnek. Ez azt jelenti, hogy szinte minimálisan kötelezi el magát az ukrán állam a kisebbségi nyelveknek az igazságszolgáltatásban való használatát illetően. Eszerint a kisebbségek tolmács igénybevételével vagy fordítás útján szóban és írásban egyaránt használhatják anyanyelvüket az igazságszolgáltatásban. A legfontosabb törvényeket a kisebbségi nyelveken is közzéteszik.

A Keretegyezmény 10. cikkelyének 3. pontja alapján Ukrajnának biztosítani kell minden kisebbséghez tartozó személynek, hogy a számára érthető nyelven a legrövidebb időn belül tájékoztassák letartóztatásának okairól, az ellene felhozott vádak természetéről és indokairól, „valamint hogy ezen a nyelven védekezhessen – ha szükséges – ingyenes tolmács segítségével”.

Az ukrán nemzeti törvények a nemzetközi kötelezettségvállalásoknak megfelelően – de annál nem előremutatóbban – kezelik a nyelvhasználat kérdését az igazságszolgáltatásban.

A nyelvtörvény szerint a perrendtartás nyelve az ukrán, de a nemzetiségi többségű területeken a nemzetiségi nyelv használatára is van lehetőség az ukránnal egyenrangúan; a bíróság nyelvét nem értőnek joga van tolmács igénybevételére, az anyanyelvű vallomástételre (18. cikkely). Az ügyvédi, ügyészi szolgáltatás, a jogi tanácsadás nyelve az ukrán, vagy a felek számára legmegfelelőbb nyelv (23. cikk).

A büntető törvénykönyv tiltja és 50 adómentes minimálbér mértékű pénzbírsággal sújtja az etnikai, vallási vagy nyelvi alapon történő uszi-

tást (161. cikkely). A polgári törvénykönyv szerint Ukrajna minden állampolgárának joga van nemzeti, kulturális, vallási és nyelvi identitásának megőrzésére, kinyilvánítására (300. cikkely). A büntetés-végrehajtásról szóló törvénykönyv 8. cikkelye kimondja, hogy az elítélteknek joguk van arra, hogy anyanyelvükön tegyenek tanúvallomást, panaszt, illetve hogy saját nyelvükön forduljanak kérvényeikkel, javaslaikkal a büntetés-végrehajtási szervek felé. Joguk van továbbá ahhoz, hogy anyanyelvükön kapjanak választ folyamodványaikra.

A polgári eljárásjogi törvénykönyv 5. cikkelye alapján a polgári bíróság mindenkit egyenlőként kezel, fajtól (rassz), bőrszíntől, politikai, vallási vagy egyéb meggyőződéstől, nemtől, etnikai vagy társadalmi származástól, vagyoni helyzetétől, lakhelytől, nyelvi és etnikai jegyeitől függetlenül. A 7. cikkely értelmében a polgári perrendtartás, a periratok nyelve az államnyelv (1. és 3. pont). Azon érintett személyek, akik nem ismerik az államnyelvet, tolmács igénybevételevel anyanyelvükön fordulhatnak a bírósághoz (2. pont). Az 50. cikkely arról rendelkezik, hogy a tanú anyanyelvén vagy egyéb nyelven tehet vallomást. Az 55. cikkely a bírósági eljárásokban közreműködő tolmács jogállásáról szól. Eszerint a bírósági eljárásban közreműködő tolmács az a személy lehet, aki megfelelő szinten ismeri a perrendtartás nyelvét, valamint azt a nyelvet, mely szükséges a szóbeli vagy írásbeli fordításhoz. Ukrajna törvénykezésében egyedülálló módon ez a törvény említést tesz a siketek jelnyelveiről is, amikor megjegyzi, hogy tolmácsként közreműködhet az a személy is, aki képes siketekkel, némákkal vagy siketnémákkal kommunikálni. A szabálysértési eljárásokról szóló törvénykönyv gyakorlatilag a polgári eljárásjogi törvénykönyvből idézett passzusokat tartalmazza. A nyelvekre vonatkozólag a 10., 15., 65. és 68. cikkely releváns. A 15. cikkely kapcsán 2008-ban parlamenti képviselők az Alkotmánybíróság kontrollját kérték. Az 8-рп/2008. számú, 2008. április 22-i határozat azonban alkotmányosnak ítélte a törvénykönyv egészét.

A nyelvhasználat rendjét az igazságszolgáltatásban a fentiek mellett a jogrendről és a bírák státusáról, a legfelsőbb bírói tanácsról, valamint az emberi jogok parlamenti biztosáról szóló törvény is szabályozza.

A jogrendről és a bírák státusáról szóló törvényt 2010. július 7-én fogadta el Ukrajna Legfelsőbb Tanácsa. A 12. cikkely szerint a perrend-

tartás és a bírósági ügyvitel nyelve az ukrán (1. bekezdés). A 3. bekezdés megerősíti, hogy a perrendtartás nyelve az államnyelv, ám azt is rögzíti, hogy a bíróság garantálja az állampolgárok anyanyelvének (vagy az általuk ismert egyéb nyelvnek) a használatát az eljárásban. A 4. bekezdés leszögezi, hogy a Karta ukrainai ratifikációs törvényében meghatározottak szerint a bíróságon az államnyelv mellett a regionális vagy kisebbségi nyelvek is használhatók; az 5. bekezdés szerint ezt a jogot az állam garantálja, költségeit a központi költségvetés biztosítja.

4.2.2. A közigazgatási hatóságok és a közszolgálati szervek

A Karta ajánlásai közül Ukrajna a 10. cikk 2. pontjának a, c, d, e, f és g alpontját, valamint a 4. pont c alpontját tekinti maga számára kötelezőnek. Eszerint az állam engedélyezi a kisebbségi nyelvek használatát a regionális vagy helyi közigazgatásban, valamint lehetővé teszi, hogy ezen testületek határozataikat a kisebbségi nyelveken is közzétegyék, illetve a közgyűlési vitában ezeket a nyelveket is használják (ami azonban nem zárja ki az államnyelv használatát). Ígéretet tesz arra is Ukrajna, hogy lehetőség szerint a kisebbségi nyelveket ismerő köztisztviselőket nevez ki.

A Keretegyezmény 10. cikke 2. pontja – akárcsak az egész dokumentum – meglehetősen homályosan, számos kiskaput hagyva fogalmaz: „A nemzeti kisebbséghez tartozó személyek által hagyományosan, vagy jelentős számban lakott területeken, amennyiben azok a személyek úgy kívánják, vagy az ilyen kívánság megfelel a valóságos szükségnek, a Felek erőfeszítéseket tesznek arra, hogy biztosítsák – lehetőség szerint – e személyek és a közigazgatási hatóságok közötti kisebbségi nyelv használatát elősegítő feltételeket”. Az ukrán törvények ennél konkrétan fogalmaznak.

A nyelvtörvény 5. cikkelye értelmében az állampolgárnak jogában áll, hogy az állami, társadalmi szervekhez, vállalatokhoz stb. ukrán nyelven vagy e szervezeteknél használatos más nyelven, orosz nyelven, vagy a felek számára elfogadható egyéb nyelven forduljon. A törvény nemcsak tiltja a nyelvi alapon történő megkülönböztetést (8. cikkely), de szankciókat is kilátásba helyez a nemzetiségi nyelvek

használatának korlátozása miatt. A rendelkezések szerint felelősségre vonható az a tisztségviselő, aki a nyelvtudás hiányára hivatkozva megtagadja egy nemzetiségi nyelven írt beadvány vagy folyamodvány átvételét (5. cikk).

A törvény a nemzetiségi többségű közigazgatási egységek területén lehetőséget nyújt a nemzetiségi nyelv használatára az ukránnal egyenrangúan és párhuzamosan az állami és pártszervek, a vállalatok, intézmények működésében (3. cikkely). A 6. cikk szerint az állami hivatalnokoknak az ilyen területeken el kell sajátítaniuk a regionális többség nyelvét, mégpedig olyan mértékben, mely lehetővé teszi hivatali kötelezettségeik ellátását.

Az állami dokumentumokat, okmányokat ukrán nyelven fogadják el és teszik közzé, alsóbb szinteken is, ám itt szükség esetén más nemzetiségi nyelveken is publikálják. A hivatalos úrlapok ukrán vagy ukrán–orosz nyelvűek (10. cikkely). A hivatali és munkahelyi adminisztráció nyelve az ukrán, de a nemzetiségi többségű területeken a nemzetiségi nyelvet is lehet az államnyelvvvel párhuzamosan használni (11. cikkely).

A hivatalos személyi okmányok (személyi igazolvány, munkakönyv, a végzettséget igazoló dokumentumok, anyakönyvi kivonatok) ukrán–orosz kétnyelvűek (14. cikkely).

A nyelvtörvénynek az a passzusa, mely szerint a kisebbségi nyelveknek az államnyelv mellett történő használatát ahhoz köti, hogy az adott közigazgatási egység területén belül a nemzeti kisebbség képviselőinek többségben kell lenniük, nagyon magas küszöb. Hisz ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy 50%-ot meghaladó arányban kell jelen lenniük a nemzeti kisebbség képviselőinek egy-egy településen, járásban vagy megyében ahhoz, hogy nyelvük *az államnyelv mellett* megjelenjen a közigazgatásban. Arról sincs konszenzus, hogyan értelmezendő az a kitétel, mely szerint a nemzeti kisebbségek nyelve „*az államnyelv mellett*” használható.

Hasonló jogokat fogalmaz meg Ukrajna törvénye a nemzetiségi kisebbségekről, mely szerint azokon a területeken, ahol a nemzetiségi kisebbség a lakosság többségét alkotja, az állami és társadalmi szervek, vállalatok, intézmények működése során az államnyelv mellett a kisebbség nyelve is használható (8. cikkely).

Az állampolgári beadványokról szóló törvény 6. cikkelye értelmében a polgároknak joguk van ukrán vagy egyéb nyelven fordulni az államhatalmi szervekhez, önkormányzatokhoz, köztisztviselőkhez, társadalmi szervezetekhez, illetve tulajdonformától függetlenül a vállalatokhoz, társaságokhoz. Az állampolgári beadványok kapcsán hozott határozatokat a nyelvekről szóló törvénykezésnek megfelelően kell megfogalmazni, ám azok lefordíthatók a beadványt benyújtó nyelvére is.

Ukrajna közjegyzőségről szóló törvényének 15. cikkelye szerint amennyiben a közjegyzőhöz forduló nem ismeri a közjegyzői szolgáltatás nyelvét, akkor a rá vonatkozó dokumentumokat közjegyző vagy tolmács útján az ügyfél által ismert nyelvre kell fordítani.

Az ukrainai önkormányzati törvény 26. cikkelye 1. pontjának 50. bekezdése lehetővé teszi, hogy az önkormányzatok megválasszák az önkormányzati szervek munkájának nyelvét.

Ukrajna törvénye a helyi önkormányzatokban való szolgálatról kimondja, hogy csak olyan személy lehet önkormányzati tisztségviselő, aki szolgálati feladatai ellátásához szükséges mértékben beszéli az államnyelvet (5. cikkely).

A kiadói tevékenységet szabályozó törvény 8. cikkelye kimondja, hogy a hivatalos nyomtatványok (úrlapok, formanyomtatványok, diplomák, oklevelek stb.) nyelve az államnyelv.

Ukrajna elnökének kárpátaljai megbízottja 1992. december 17-én rendeletet adott ki a Nyelvtörvény és Ukrajna nemzeti kisebbségekről szóló törvénye végrehajtásáról a megyében. A máig hatályos dokumentum rendelkezik többek között arról, hogy a tömbben élő kisebbségek által lakott településeken a vállalatok, hivatalok, szervezetek hivatalos megnevezéseit, valamint a helységek, közigazgatási egységek, utcák, terek megnevezéseit az adott kisebbség nyelvén is fel kell tüntetni. Meghatározza továbbá, hogy a nemzeti kisebbség által többségben lakott településen elhelyezkedő állami és társadalmi szervek tisztségviselői hivatali teendőik ellátásához megfelelő szinten kötelesek ismerni mind az államnyelvet, mind az adott kisebbség nyelvét.

4.2.3. Tömeztájékoztatási eszközök

A Karta rendelkezései közül az ukrán állam e területen a 11. cikk 1. pontjának a (iii), b (ii), c (ii), d, e (i) és g alpontját, továbbá a 2. és 3. pontját kívánja alkalmazni. Az állam belső törvényei gyakorlatilag ezzel azonos jogokat biztosítanak a nyelvhasználatot illetően a tömeztájékoztatásban. Az Ukrajna által szintén ratifikált Keretegyezmény 9. cikke szerint a Felek „biztosítani fogják nemzeti jogrendszerük keretein belül, hogy a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyeket ne érje hátrányos megkülönböztetés a tömegkommunikációs eszközökhöz való hozzájutásban”, továbbá „nem akadályozzák a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyeket a nyomtatott tömegkommunikációs eszközök létrehozásában és használatában”.

Ennek megfelelően az ukrán nyelvtörvény értelmében a hivatalos tömeztájékoztatás nyelve az ukrán, illetve lehetőség szerint más ukrán nyelvek (33. cikkely). A tömeztájékoztatási eszközökről szóló ukrán törvények gyakorlatilag ezt a passzust ismétlik. Az információról szóló törvény szerint az információ nyelvét Ukrajna nyelvtörvénye és egyéb jogszabályok, valamint nemzetközi egyezmények szabályozzák (11. cikkely). A nyomtatott tömegkommunikációs eszközökről (a sajtóról) rendelkező törvény alapján a sajtótermékeket az államnyelven és más nyelveken jelentetik meg (4. cikkely). A televíziózásról és rádiózásról szóló törvény értelmében a televízió- és rádióállomások államnyelven sugározzák műsoraikat; azokon a területeken, ahol a nemzeti kisebbségek egy tömbben élnek, a kisebbség nyelvén is közölhetik műsoraikat (10. cikkely). A nem ukrán nyelvű filmeket, műsorokat szinkronizálni vagy feliratozni kell. A törvény 10. cikkely 4. pontja szerint az országos sugárzásra kerülő műsoridő legalább 75%-ának államnyelvűnek kell lennie. Ugyanakkor a cikkely 6. pontja szerint a rádió- és/vagy televízió-társaság műsorainak nyelvét/nyelveit a kiadott hatósági engedély (licenzió) határozza meg.

A kisebbségek rendelkeznek a lapalapítás és lapkiadás jogával, illetve az állami és önkormányzati sajtótermékekben, médiumokban is megjelenhetnek a kisebbségi nyelvek. Az egymást váltó kormányok azonban kisebb vagy nagyobb intenzitással, de egységesen törekszenek a sajtó és a tömegkommunikáció fokozatos ukránosítására (Besters-Dilger szerk. 2008, 2009).

4.2.4. Kulturális tevékenység és kulturális létesítmények

E területen a Karta által ajánlott lehetőségek közül az alábbiakat választotta Ukrajna: a 12. cikk 1. pontjának a, b, c, d, f, g alpontja, valamint a 2. és 3. pontja. Ez azt jelenti, hogy Ukrajna a kulturális élet vonatkozásában egyetlen kivételtől eltekintve (a 12. cikk 1. pontjának e bekezdése) a nemzetközi dokumentum által ajánlott valamennyi rendelkezést áttemeli saját jogrendjébe. Látszólag tehát a kultúra területén nincsenek nyelvhasználati problémák az országban. Ám például a filmgyártást, filmforgalmazást szabályozó törvény egyes passzusai kapcsán mégis konfliktushelyzet alakult ki. A törvény 6. cikkelye szerint e területen az Alkotmány 10. cikkelye határozza meg a nyelvek használatát. A 14. cikkely azonban kimondja, hogy mielőtt a külföldi filmeket Ukrajna területén forgalomba hozzák, kötelező azok ukrán nyelvű fordítása, szinkronizálása vagy feliratozása. Azt is megjegyzi ez a törvénycikk, hogy a külföldi filmek a nemzeti kisebbségek nyelvére is fordíthatók, szinkronizálhatók vagy azokon feliratozhatók. A törvényre való hivatkozással a kulturális minisztérium 2007-ben határozatot hozott arról, hogy Ukrajnában a mozikban csak ukrán nyelvre szinkronizált vagy ukránul feliratozott filmeket lehet bemutatni. A rendelet életbe léptetését követően több kelet-ukrajnai nagyvárosban és Kijevben hirdettek sztrájkot egyes filmszínházak a nézőszámok erőteljes visszaesése miatt. A Legfelsőbb Tanács 60 képviselője pedig az Alkotmánybírósághoz fordult, kérve a testület jogértelmezését. A taláros testület 2007. december 20-i, 13 rp/2007. számmal meghozott döntésében kimondja: a külföldi gyártású filmek csak abban az esetben hozhatók forgalomba és mutathatók be Ukrajna területén, ha azokat ukránra szinkronizálták, vagy ukrán nyelven alámondták az eredeti nyelven elhangzó szöveget, esetleg ukrán nyelvű felirattal látták el a mozgóképet. Az alkotmánybírák értelmezésében ez a jog azonban nem sérti a nemzeti kisebbségek azon jogát, hogy az ő nyelveikre is szinkronizálhatók a filmek.

4.2.5. A gazdasági és társadalmi élet

Ide vonatkozóan a Karta 13. cikkéből az 1. pont b és c alpontját fogadja el az ukrán állam. A Keretegyezmény 11. cikk 2. pontja alapján Ukrajna arra vállalt kötelezettséget a nemzetközi dokumentum ratifikálásával,

hogy elismerik a nemzeti kisebbséghez tartozó személyek jogát cégtáblák, feliratok és egyéb magántermészetű információk kisebbségi nyelven való közzétételére. A máig hatályos nyelvtörvény ennél több jogot és lehetőséget biztosít e területen a kisebbségi nyelvek használatára. Eszerint a szolgáltatások nyelve az ukrán nyelv vagy a felek által választott egyéb nyelv (17. cikkely). A táviratok, a postai borítékok, csomagok címezésének nyelve az ukrán vagy az orosz (34. cikkely). A hivatalos hirdetések, közlemények, reklámok, plakátok nyelve az ukrán; az ukrán nyelvű szöveg mellett szerepelhet más nyelvű fordítás is (35. cikkely). Az Ukrajnában gyártott termékek, áruk címkéi, feliratai ukrán nyelvűek, és más nyelvekre nem fordíthatók (36. cikkely). Az intézmények, társadalmi és pártszervezetek, vállalatok stb. hivatalos el- és megnevezése ukrán nyelvű; az ukrán nyelvű felirat jobb oldalán vagy alatta szerepelhet a megnevezés más nyelvű fordítása is (37. cikkely). A reklámtörvény alapján a reklámok nyelvét a nyelvtörvény szabályozza (6. cikkely). Ismertek azonban olyan rendeletek is, melyek nehezen egyeztethetők össze a fentiekkel. Például a Karta ide vonatkozó 13. cikkének Ukrajna által maga számára kötelezőként elfogadott 1. pont b alpontja kimondja: a Felek az ország egészére nézve vállalják, hogy „megtiltják, hogy a vállalatok belső szabályzataiba és a magánokiratokba, legalábbis amelyek azonos nyelvet beszélők között jöttek létre, a regionális vagy kisebbségi nyelvek használatát kizáró vagy korlátozó Cikket kerüljenek”. Ennek ellentmond a Közlekedési és Hírközlési Minisztérium 2008. március 25-i, 332. számmal kiadott rendelete, melynek értelmében Ukrajnában a minisztérium hatáskörébe tartozó cégek, vállalatok területén, a közlekedési járműveken az ukrán nyelv használata kizárólagos. Ha figyelembe vesszük az Alkotmány 92. cikkelyét és az Alkotmánybíróság 2010. február 2-i jogértelmezését, melyek szerint Ukrajnában a nyelvek használatát kizárólag törvények határozzák meg, nyilvánvaló, hogy a miniszteri rendelet alkotmányellenes.

4.2.6. Személynévhasználat

A szovjet unifikációs gyakorlat szerint, függetlenül az adott nemzet hagyományaitól, történelmileg kialakult gyakorlatától, nyelvének sajátosságaitól, a személyneveket a hivatalos okmányokban kizárólag

cirill betűs írásmódban, a keleti szláv személynévhasználat szabályai szerint (családnév, keresztnév, apai név) tüntették fel. Ez azt jelenti, hogy a hagyományos magyar utóneveket a hozzájuk legközelebbi (vagy annak vélt) orosz/ukrán név alakjában anyakönyvezték a szovjet hatóságok: például *Iлона* és *Erzsébet* legtöbbször így lett *Елена* és *Елизавета*, *János* és *László* pedig *Иван* és *Василий* (Cserniczkó szerk. 2003: 153–163).

Ukrajna függetlenné válását követően a vörös szovjet személyi igazolvány kék színű ukránra cserélése során ezeket az oroszosított neveket rendszerint ukránosították: *Iлона* és *Єлизавета*, ill. *Іван* és *Василь* került az okmányba. Ezzel a nemzetiségi önazonosságot sértő gyakorlattal szakítva már az 1989-ben elfogadott nyelvtörvény a 39. cikkelyében kinyilatkozta, hogy „Az Ukrán SZSZK polgárai jogosultak nemzetiségi hagyományaik szerinti neveik viselésére. Neveiket nemzetiségi nyelvről ukrán nyelvre transzkripció által kell átadni”.

Az anyakönyvezés során azonban egy-egy magyar név szláv átírásának számos változata lehetséges. Kárpátaljai nyelvész kollégák például a *Gyula* és az *Erzsébet* név kapcsán az alábbi átírási változatokat regisztrálták: *Дюла*, *Юлій*, *Юліан*, *Юлий*; illetve *Елизавета*, *Ержебет*, *Елизавета*, *Эржебет*, *Ержібет*, *Ержейбет*, *Эржибет*, *Елизавет* (Kovács 2003, 2011, Balla 2008, 2011).

Az átírás problémája azonban nem csupán az utóneveket érinti. Az átírás nem, illetve csak részben adja vissza a családnév eredeti írásképét és hangalakját:

- a) Az ukrán (korábban orosz) cirill átírás alapján gyakran nehezen kikövetkeztethető az eredeti családnév: például a *Szűcs* átírása *Севч*, a *Győri* cirill betűs változata a *Деври*, a *Kőszeghy* név *Кевцеци*-ként szerepel stb.
- b) Egy-egy családnévnek akár több átírása is lehet, például a *Sütő* családnévet *Шітев*, *Шітев*, *Шіютев* vagy *Шіютов* alakban is megjeleníthetik (Kovács 2011).
- c) A hagyományos írásmódú magyar családneveket a cirill átírás nem tükrözi, ezért eredetileg egymástól eltérő magyar vezetéknevek cirill betűs formája azonossá válik, tehát a transliterált nevek között eltűnik a különbség. Például a *Soós* és a *Sós* egyaránt *Шовш* vagy *Шош* lehet, a *Kovács* és a *Kováts* azonos módon

Ковач, a *Gönczy*, *Gönczi* és *Gönci* ugyanúgy *Генци*, vagy a *Vörös*, *Veres* és *Veress* egyformán *Бепеи* stb.

- d) Egyes szláv írásmódú névforma akár több, különböző magyar családnevet is jelölhet. A *Гаўаи* családnév eredetije lehet *Hajas*, *Hájas*, de akár *Gallyas* is.
- e) Problémaként merül fel továbbá az is, hogy az ukrán állampolgárok útlevelében úgy tüntetik fel a magyar nemzetiségűek nevét, hogy azt a személyi igazolványban szereplő cirill betűs, gyakran torzított névváltozatból transliterálják a hatóságok. Ez például azt jelenti, hogy a már említett *Gönczy* családnevet viselő személynek *Генци* alakban szerepel a neve a személyi igazolványában, s az útlevelébe ennek a változatnak az átírásaként *Hentsi* kerül (Kovács 2011).

Az ukrainai névhasználati szokások és az ennek alapján alkotott asszonynev-használati szokások sem teljesen fedik a megfelelő magyar tradíciókat (Debreceni–Balogh 1995, Beregszászi–Csernicsekó 2011a, 2011b). A magyarországi családjogi törvény 26. § (1) bekezdése szerint a feleség a házasságkötést követően hat hivatalos névforma közül választhat, Ukrajnában azonban csak három közül. Ukrajnában a *-né* képzős asszonynevek nem anyakönyvezhetők.

A névhasználat jogi hátterét három jogszabály adja. Ukrajna Legfelsőbb Tanácsa 1989-ben fogadta el a nyelvekről szóló törvényt, 1992-ben a nemzeti kisebbségekről szóló jogszabályt, 1997-ben pedig ratifikálta a Nemzeti Kisebbségek Védelméről szóló Keretegyezményt. A nyelvtörvény 39. cikkelyében az ukrán állam kinyilatkozta, hogy „Az Ukrán SZSZK polgárai jogosultak nemzeti névviselésére. Neveiket nemzeti nyelvről ukrán nyelvre transzkripció által kell átadni”. A kisebbségi törvény 12. cikkelye értelmezi is e jogszabályt, amikor meghatározza, hogy „Ukrajna minden állampolgárának joga van nemzeti család-, utó- és apanevére. A polgárok, meghatározott rend szerint, jogosultak helyreállítani saját nemzeti család-, utó- és apanevüket. Azok a polgárok, akiknek nemzeti hagyományaikban nincs szokásban az apanév feltüntetése, jogosultak személyi igazolványaikban csak a család- és utónevük, valamint a keresztlevelekben az apjuk és az anyjuk nevének a beírására”. A *Nyilatkozat a Magyar Köztársaság és az Ukrán SZSZK együttműködésének*

elveiről a nemzeti kisebbségek jogainak biztosítása területén című államközi egyezmény 9. cikkelye szintén elismeri a nemzeti utó- és családnevek használatának jogát.

A nevezett nemzeti jogszabályok és a nemzetközi keretegyezmény szövegét elemezve konstatálhatjuk, hogy az említett törvények elfogadásával Ukrajna eleget tesz a Nemzeti Kisebbségek Védelméről szóló Keretegyezmény 11. cikkely 1. bekezdésében foglalt kötelezettségeinek a család- és utónevek anyanyelven való használatát és ennek hivatalos elismerését illetően. A magyar nemzetiségű személyek esetében azonban e jogok teljes értékű gyakorlása nem biztosított. A latin betűs írásrendszer használó ukrain kisebbségekhez tartozó személyek neveinek az útlevél latin betűs rovatába történő átírásának, továbbá az önazonosításra szolgáló eredeti magyar család- és utónevek cirill átírásának kérdését az ukrain jogrend nem megfelelően szabályozza (Tóth–Cserniczkó 2009).

4.2.7. Az oktatáshoz való jog

Az Alkotmány 53. cikkelye értelmében Ukrajnában mindenkinek joga van az oktatáshoz, a teljes középfokú oktatás mindenki számára kötelező. Az oktatásról szóló törvények is általános jogként fogalmazzák meg az oktatáshoz való jogot. Az anyanyelvi oktatás joga csak feltételelesen jelenik meg az ukrain jogrendben.

A Keretegyezményben kevés szó esik a kisebbségi oktatásról. A 12–14. cikkek alapján a Keretegyezményt ratifikáló államok – így Ukrajna is – arra vállalnak kötelezettséget, hogy biztosítják az anyanyelv megtanulásának vagy az anyanyelven való tanulás jogát, az oktatáshoz való egyenlő hozzáférés lehetőségét, valamint lehetővé teszik a saját (és a kisebbségi közösségek saját költségén működtetett) oktatási intézmények alapítását.

A Kartában vállaltak szerint az ukrán állam az óvodai nevelés és a közoktatás kapcsán csak azon tanulók számára teszi lehetővé az anyanyelvi nevelést-oktatást, „akiknek a családja ezt kívánja, és létszáma elegendőnek minősül”. A szakoktatás terén egyáltalán nem biztosítja az anyanyelvi nevelés lehetőségét, a felsőoktatásban pedig gyakorlatilag

csupán azt vállalja az állam, hogy tantárgyként megjeleníti a kisebbségi nyelveket. Azaz ezzel az állami szervek saját hatáskörben mérlegelhetik, hogy megvannak-e a szükséges feltételek ahhoz, hogy a kisebbségi nyelvek szerepeljenek az oktatásban. A nemzetközi dokumentumok Ukrajna által ratifikált változata kevesebbet biztosít a kisebbségek számára, mint a nemzeti törvények.

Az Alkotmány 53. cikkelye a nemzeti kisebbségek számára a törvény által megszabott rendben garantálja az anyanyelven való oktatás *vagy* az anyanyelv tanulásának jogát. A *vagy* választó kötőszó arra utal, hogy *vagy* az anyanyelven való oktatáshoz, *vagy* pedig az anyanyelv tantárgyként való oktatásához biztosít jogokat Ukrajna az alaptörvény eme passzusával. A kettő között azonban jelentős különbség van: egyáltalán nem mindegy, hogy melyik jog érvényesíthető. Az ukrán Alkotmány egyébként egyáltalán nem véletlenül használja ezt a bizonyos választó kötőszót. Az Ukrajna által is ratifikált Keretegyezmény a nemzeti kisebbségek védelméről 14. cikkelye (2. pont) a következőképpen fogalmaz a kérdés kapcsán: „Nemzeti kisebbségek által hagyományosan és jelentős számban lakott területeken, megfelelő igény esetén, a Felek törekednek – lehetőségeik szerint és oktatási rendszerük keretein belül – annak biztosítására, hogy a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyeknek megfelelő lehetőségük legyen kisebbségi nyelvüket megtanulni vagy ezen a nyelven tanulni”.

Amikor 1999. december 14-én az Alkotmánybíróság határozatban értelmezte az Alkotmány 10., nyelvekről szóló cikkelyét, az oktatás kérdéskörére is kitért. Az állásfoglalás szerint Ukrajnában az óvodai nevelés, az általános középfokú oktatás, a szakképzés és a felsőoktatás nyelve az ukrán; az Alkotmány 53. cikkelye, valamint az ország más törvényei értelmében az állami és nem állami oktatási intézményekben *az államnyelv mellett az oktatási folyamatban használható és oktatható* a kisebbség nyelve *is*. A legfőbb jogértelmező szerv olvasatában tehát az Alkotmány által garantált jog („az anyanyelven tanulhat vagy tanulhatja anyanyelvét”) arra korlátozódik, hogy a kisebbségi nyelveket is lehet használni az oktatásban az államnyelv mellett, valamint ezen nyelvek oktatása is lehetséges.

A nyelvtörvény 25–29. cikkelyei szabályozzák közvetlenül az oktatás nyelvét. A 25. cikkely értelmében az oktatás nyelvének megválasztása

elidegeníthetetlen jog; az állam garantálja az anyanyelvi oktatáshoz való jogot. A 26. cikkely az óvodai nevelés nyelveként az ukránt nevezi meg, de megjegyzi, hogy azokon a területeken, ahol a kisebbségek kompakt tömbben élnek, létrehozhatók olyan óvodák, illetve óvodai csoportok, ahol a nevelés nyelve a kisebbségi nyelv. A 27. cikkely szerint az iskolai oktatás nyelve az ukrán. Azokon a területen, ahol a kisebbségek kompakt tömbben élnek, létrehozhatók olyan iskolák, illetve iskolai osztályok, ahol az oktatás nyelve a kisebbségi nyelv. Ezen iskolákban/osztályokban is kötelező az államnyelv oktatása. A szakmunkásképző és felsőoktatási intézmények oktatási nyelvét a 28. cikkely határozza meg. Az oktatás nyelveként ez a cikkely is az ukránt nevezi meg, ám a fent említett feltételek fennállása esetén lehetőséget teremt arra, hogy az ukrán mellett a kisebbségek nyelve is az oktatás nyelve legyen. Továbbá lehetőséget nyújt arra is a törvény, hogy a nemzetiségi kádereket képző szakokon olyan csoportokat hozzanak létre, ahol az oktatás nyelve a kisebbségi nyelv. Az ukrán nyelv oktatását ezen csoportokban is biztosítani kell. A 29. cikkely a felvételi vizsgák nyelvét szabályozza.

Az oktatásról szóló törvények mindegyikében található az oktatás nyelvére vonatkozó rész. Ukrajnában az oktatás nyelvét mindegyik dokumentum szerint az Alkotmány és a nyelvtörvény határozza meg.

A *nemzeti kisebbségekről* szóló törvény az Alkotmányhoz hasonlóan fogalmaz a kisebbségek oktatásáról: „Az állam minden nemzetiségi kisebbség számára garantálja a nemzeti-kulturális autonómiához való jogot: az anyanyelv használatát és az anyanyelvi oktatást vagy az anyanyelv tanulását az állami oktatási intézményekben, illetve a nemzetiségi kulturális szövetségeken keresztül, továbbá a nemzetiségi kulturális hagyományok fejlesztését, a nemzeti jelképek használatát, a nemzeti ünnepek méltatását, a saját vallás gyakorlását, az irodalmi, művészeti, tömegtájékoztató eszközök iránti igények kielégítését, nemzetiségi kulturális és oktatási intézmények létrehozását, valamint minden más tevékenységet, amely nem mond ellent a hatályos törvényeknek” (6. cikkely).

S bár az alkotmány 92. cikk 4. pontja értelmében a nyelvek használatát Ukrajnában kizárólag törvények határozzák meg, a törvények mellett számos rendelet szabályozza az oktatás nyelvének és a nyelvoktatásnak a kérdéskörét. Az ukrán nyelv helyzetének, presztízsének erősítését

szolgálja pl. a 2008-ban kötelezően bevezetett új érettségi és felvételi rendszer is. 2008-ban a szaktárca az Európa számos államában már bevált gyakorlat szerint központi érettségi és egyben felvételi vizsgák bevezetéséről döntött.⁵ A rendelet szerint kötelezővé vált az ukrán nyelv és irodalom érettségi és felvételi vizsga mindazok számára, akik a felsőoktatásban szeretnék folytatni a tanulmányaikat (2. pont). A kötelező ukrán nyelv és irodalom tesztvizsga-követelményei teljesen azonosak az ukrán tannyelvű iskolákban érettségizők és a nem államnyelven tanulók számára. Ez a gyakorlat azonban hátrányosan érinti a nem ukrán anyanyelvűeket, és nem biztosítja az egyenlő esélyeket a felvételi során (Beregszászi–Cserniczkó 2010, Cserniczkó 2008a, 2008b, 2008c, 2010, Orosz 2009, Papp 2010, Tóth 2008). Az ukrán nyelvből tett érettségi/felvételi vizsga többek között azért is diszkriminatív, mert az ukrán állam függetlensége húsz esztendeje alatt sem teremtette meg a szükséges feltételeket ahhoz, hogy a magyar tannyelvű iskolákban megfelelő szinten elsajátítható legyen az államnyelv (Beregszászi 2004, Beregszászi–Cserniczkó 2004, Cserniczkó 1998a, 1998b, 2001, 2004, 2010).

4.3. Nyelvtörvénytervezetek a parlament előtt

A 2010-es elnökválasztáson győztes Viktor Janukovicot támogató Régiók Pártja olyan nyelvtörvénytervezetet terjesztett a parlament elé, amely az orosz nyelvnek a hivatalos nyelv státusát biztosítja gyakorlatilag az egész ország területén.⁶ Ám az ukrán nemzeti erők ellenállását látva a parlament nem tárgyalta a tervezetet. A dokumentumról a Velencei Bizottság is negatívan nyilatkozott.⁷

⁵ Наказ Міністерства освіти і науки України Про зовнішнє незалежнє оцінювання навчальних досягнень випускників навчальних закладів системи загальної середньої освіти, які виявили бажання вступати до вищих навчальних закладів у 2008 році № 1171 від 25.12.2007 р.

⁶ A tervezet lásd itt: http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=38474 (2012-07-02)

⁷ Bartole, Sergio – Jan Velaers – Marcus Galdia: *Opinion on the draft law on languages in Ukraine*. Adopted by the Venice Commission at its 86th Plenary Session (Venice, 25-26 March 2011). Opinion no. 605/2010 CDL-AD(2011)008, European Commission for Democracy through law. Lásd: [www.venice.coe.int/docs/2011/CDL-AD\(2011\)008-e.pdf](http://www.venice.coe.int/docs/2011/CDL-AD(2011)008-e.pdf) (2012-07-02)

2011 augusztusában kormánypárti politikusok újabb olyan tervezetet nyújtottak be a Legfelsőbb Tanács elé, mely a nyelvi kérdést kívánja rendezni.⁸

A 2010. évi és az újabb tervezet főbb vonalaiban megegyezik. A két tervezet közötti egyik alapvető különbség azonban az, hogy az új dokumentumból kimaradt a 7., az ukrán–orosz kétnyelvűségéről, ennek a bilingvizmusnak a történeti hagyományairól, illetve az orosz nyelv széles körű elterjedtségéről szóló cikkely, melyet erősen vitatott a nemzeti politikai és értelmiségi elit. A két tervezet abban is eltér egymástól, hogy míg az előző a kisebbségi nyelvek használatának jogát *az adott nyelvet használók* aránya alapján kívánta biztosítani, az utóbbi tervezet a népszámlálások *anyanyelvi adatsorára* alapozva biztosítja a kisebbségi nyelv hivatalos/hivatali használatához a jogot egy-egy közigazgatási egység (megye, járás, város, városi típusú település vagy falu) területén. Az eltérés azért lényeges, mert számos ukrainai kisebb nyelvi közösség a mindennapokban nem anyanyelvét, s nem is az államnyelvet, hanem az orosz nyelvet használja, sőt: a magukat ukrán nemzetiségűnek vallók között is sokan vannak, akik a mindennapokban oroszul beszélnek. Így a 2010-es törvénytervezet eme passzusa erősen kedvezett az orosz nyelvnek, ám – különösen a vegyes lakosságú vidékeken – háttérbe szorította volna mind az ukránt, mind pedig más kisebbségi nyelvek beszélőit. A leggyakrabban használt nyelv és az anyanyelv ugyanis nem feltétlenül esik egybe. Arel (2002) szerint ha a 2001-es census során nem az anyanyelvre, hanem a leggyakrabban használt nyelvre kérdeztek volna rá, akkor jóval magasabb volna az orosz, és alacsonyabb az ukrán nyelvet választók aránya Ukrajnában.

A két dokumentum címében is eltérés fedezhető fel. A 2010-ben készült dokumentum egy nyelvtörvény tervezete, az átdolgozott változat azonban „Az állami nyelvpolitika alapjai” címet viseli.

A 2011-ben benyújtott tervezet szerzői a Velencei Bizottság által kifogásolt pontok közül többet – például a kisebbségi nyelvek használa-

⁸ Szövegét lásd itt: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?pf3511=41018 (2012-07-02)

tára jogosultak körének meghatározására vonatkozó részt – átdolgoztak, pontosítottak.⁹

Mindkét törvénytervezet azonos abban, hogy – az ukrán egyetlen államnyelvként való definiálása mellett – azokon a közigazgatási egységeken belül, ahol egy-egy nyelv beszélői eléri a 10%-os arányt, a kisebbségi nyelv az államnyelv mellett használható lehet az államigazgatásban, az önkormányzatok munkájában, a bírósági eljárásokban, a nyilvános közéletben, az oktatásban stb.

A tervezet 18 kisebbségi nyelv (a dokumentum 7. cikkely 1. bekezdése alapján: orosz, belarusz, bolgár, örmény, gagauz, jiddis, krími tatár, moldáv, német, újböög, lengyel, roma, román, szlovák, magyar, ruszin, karaim, krimcsak) hivatalos/hivatali használatát tenné lehetővé egyes közigazgatási egységek területén belül. A legutóbbi, 2001-es census adatai szerint például a magyar nyelv Kárpátalja egész területén – ahol a magyar anyanyelvűek aránya 12,7% volt – hivatalos funkciókban használható nyelv lehet.

A tervezet egyik lényeges eleme az, hogy azokban a régiókban, ahol az államnyelv mellett kisebbségi nyelv(ek) is hivatalos státust élvez(nek), az iskolákban ezen nyelv(ek) tanulása is kötelezővé válhat minden tanuló számára.

Ennek a tervezetnek a kapcsán is számos kérdés merülhet fel. Ez a dokumentum is elsősorban az orosz nyelv helyzetét erősítheti Ukrajnában, amennyiben az orosz az egész ország területén hivatalos nyelvvé válna, anélkül, hogy államnyelvi státust nyerne (amely státus biztosításához alkotmánymódosításra volna szükség). Az orosz nyelvet erősít-

⁹ Az átdolgozott változat kapcsán a Velencei Bizottság megállapította, hogy számos korábbi vitott elem kikerült a tervezetből: <http://korrespondent.net/ukraine/politics/1295612-veneciaskaya-komissiya-odobrila-zakonoproekt-ob-ispolzovanii-regionalnyh-yazykov-v-ukraine> (2012-07-02). Ugyanakkor – amint azt Michael Moser idézi egyik interjújában – a Bizottság azt is kifejezésre juttatta, hogy további fenntartásai vannak a dokumentummal szemben. „Kérdéses, megvannak-e a megfelelő garanciák a jelenlegi törvénytervezetben az ukránnak mint egyetlen államnyelvnek a konszolidációjára, s kérdés az is, milyen szerepet kap az államnyelv a többnyelvű társadalomban. A Velencei Bizottság csupán megerősíteni tudja korábbi álláspontját a kisebbségek jogainak védelme és az államnyelv mint a társadalmi integráció eszköze közötti tisztességes egyensúly megőrzéséről” – olvasható az állásfoglalásban. <http://www.historians.in.ua/index.php/ukrayinska-mova/299-mikhael-mozher-za-teperishnikh-obstavyn-ofitsiina-odnomovnist-ia-ke-paradoksalno-ie-vazhlyvoiu-peredumovoiu-dlia-faktychnoi-bahatomovnosti-krainy> (2012-07-02)

heti az is, hogy több nemzetiség (pl. belaruszok, zsidók stb.) körében az orosz anyanyelvűek aránya jelentős, s így ezek az etnikai csoportok is az orosz nyelv pozícióit erősítik, mint ahogyan azok az ukrán etnikumúak is, akik egyébként az oroszot vallják anyanyelvüknek (5,5 millió fő, az összlakosság 11,5%-a, az ukránok 14,8%-a). Az is kérdéses, hogyan élhetnek a jogaikkal az olyan (egyébként kiemelten veszélyeztetett) kisebbségi nyelvek képviselői (mint pl. a karaimok vagy krimcsakok), akik körében az anyanyelvi beszélők száma elenyésző, és egyetlen közigazgatási egységen belül sem érik el a 10%-os arányt. Az is kérdéses, hogyan válnak jogalannyá azok a ruszinok, akiket Kijev nem ismer el önálló nemzetiségként, nyelvüket az ukrán nyelvjárásaként kezeli, s így az eddigi népszámlálások során csak néhány ezren vallották magukat ruszinnak és/vagy ruszín anyanyelvűnek (Melnik–Cserniczkó 2010: 100–103).

A 2011-ben kidolgozott törvénytervezet látszólag egyfajta konszenzusos irányba tesz lépéseket: miközben *de jure* megőrzi az ukrán (az ország egy részén szimbolikus) államnyelvi státusát, *de facto* az ukránnal szinte egyenrangúvá emeli országos szinten az orosz nyelvet, és bizonyos kisebb régiókban más kisebbségi nyelveket is. Ukrajna 27 közigazgatási egysége (Kijev főváros, Krími Autonóm Köztársaság, Szevasztopol város és 24 megye) közül 13-ban lehet hivatalos az orosz nyelv. Az orosz mellett csak a krími tatár (a Krímen), a román (Csernyivci megyében) és magyar (Kárpátalján) válhat megyei szinten hivatalos nyelvvé.

A Régiók Pártjának képviselői által 2010-ben és 2011-ben benyújtott két nyelvtörvény-tervezet abban a tekintetben is figyelemre méltó, hogy – a nemzeti kisebbségek nyelvére vonatkozó, 1989-ben elfogadott és máig hatályos nyelvtörvény, valamint a Karta ukrainai ratifikációs törvényével ellentétben – nem a nemzetiséget, hanem (külföldi és ukrainai szociolingvisztikai elemzők ajánlásának megfelelően, lásd Besters-Dilger szerk. 2008, 2009, Melnik–Cserniczkó 2010) az anyanyelvet tekinti kiindulási alapként.

2012 októberében Ukrajnában parlamenti választásokat rendeznek. Nyilván nem független ettől a ténytől az, hogy 2012. május 24-én a Verhovna Rada a nyilvánvaló ellenállás ellenére mégis napirendre tűzte a Régiók Pártja képviselői által 2011-ben benyújtott nyelvtörvény terve-

zetét. A tervezetről előzőleg elutasító állásfoglalást adott közre a parlament illetékes bizottsága és tudományos szakértői bizottsága is.¹⁰ Amikor aztán a házelnök Volodimir Litvin – vitára bocsátva a tervezetet – szót adott az egyik betérjesztőnek, az ülésteremben elszabadultak az indulatok, és véres verekedésbe torkolt az ülés. Alig néhány nappal később azonban már tettelegesség nélkül szavazták meg a honatyák első olvasatban az állami nyelvpolitika alapjait lefektető törvényt, majd július 3-án második olvasatban is megtörtént a dokumentum elfogadása. A július hatodikai állapot szerint azonban még sem a házelnök, sem az államelnök nem írta alá a törvényt, így az nem lépett hatályba. Ennek ellenére Kijevben és több nyugati megyében is tüntetéseken, nagygyűléseken tiltakoznak a törvény ellen, s arra szólítják fel az elnököt, hogy ne írja alá a jogszabályt, ehelyett oszlassa fel a parlamentet és írjon ki előrehozott választásokat. Sajtóvélemények szerint azonban ez a helyzet mind a hatalmon lévő, mind pedig az ellenzéki politikai erőknek kedvez. A kormánypártok a közelgő választási kampányban felmutathatják egyik szimbolikus választási ígéretük teljesítését, az ellenzék pedig demonstrálhatja, hogy ha kell, tüntetések és utcai megmozdulások révén is kiáll a nemzeti nyelv mellett. Valójában azonban az a lényeg, hogy a fő cél: a választók mobilizálását sikerült elérniük a politikusoknak.

Egy új nyelvtörvény sem oldja meg tehát a nyelvi kérdés körüli feszültséget. A nyelvek használatára vonatkozó törvénytervezetek kapcsán is figyelembe kell vennünk azt a tényt, hogy a nyelvi kérdés Ukrajnában erősen politizált, érzelmileg telített. Az a politikai erő, amely a fennálló status quot meg akarja változtatni, mindenképpen szembekegyel az ország egyik felével (Csernicskó szerk. 2010). Éppen ezért – véli Nahorna (2005: 268–269) – a nyelvi helyzet megoldására irányuló olyan megoldási kísérletek, melyek egyik részről az ukránosításban, másik oldalról pedig az orosz államnyelvi státusba emelésével próbálkoznak, szükségképpen a társadalom további polarizálódását eredményezik. Nahorna (2005: 269) szerint Ukrajnában nem a nyelv, hanem a nyelvi kérdésben megtestesülő ideológiai ellentét és az erre ráépülő kölcsönös féltékenységek okoznak patthelyzetet.

¹⁰ http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?pf3511=41018 (2012-07-02)

5. A kárpátaljai magyarok nyelvtudása, két- és többnyelvűsége

A kárpátaljaiak nyelvtudására elsősorban a népszámlálási adatok alapján következtethetünk. A 2001-es census adatai szerint Kárpátalján anyanyelvük mellett a legtöbben a magyar (36 ezren) és az orosz (31 ezren) nyelvet beszélik második nyelvként. Magyarul az ukrán és a roma nemzetiségűek, oroszul pedig az ukrán és a magyar nemzetiségűek közül beszélnek a legtöbben. A kárpátaljaiak csaknem kétharmada (63%-a) kizárólag anyanyelvén beszél. A régióban az ukrán a leginkább elterjedt nyelv, a lakosság 82,57%-a beszéli; magyarul a kárpátaljaiak 15,74%-a beszél, oroszul pedig 5,52%. A kárpátaljaiak 17,43%-a (kétszázezernél is több ember) nem beszél ukránul, azaz nem kommunikációképes az ország államnyelvén. A népszámlálási adatok elemzése alapján megállapíthatjuk, hogy Kárpátalján nincs igazi közös nyelv: egyetlen olyan nyelv sincs, melyet – kortól, lakóhelytől, iskolázottságtól és nemzetiségtől függetlenül – mindenki ismerne a régióban (Csernicskó 2009c, Csernicskó–Melnik 2010).

A népszámlálások mutatta képhez viszonyítva minden bizonnyal árnyaltabb a kárpátaljaiak nyelvtudása. A nyelvtudás szintje eleve nehezen körülírható. Az ma már nyilvánvaló, hogy a „klasszikus” értelemben felfogott kétnyelvűség, azaz két nyelv azonosan vagy megközelítően magas fokú ismerete a kétnyelvűek túlnyomó többségére nem jellemző, az egyes beszélők másodnyelvi (sőt elsőnyelvi) ismerete egyazon közösségen belül is változó lehet (vö. Gal 1979: 12, Crystal 1998: 451). A „klasszikus” értelemben felfogott kétnyelvűség (két nyelv azonosan magas fokú ismerete) és egynyelvűség (egyetlen nyelv ismerete) között éppen ezért egy közösségen belül számtalan átmeneti kategória figyelhető meg (Kiss 1995: 217). A kétnyelvűséget ebből adódóan olyan kontinuumként értelmezzük, amelynek két végpontja: egynyelvűség az egyik nyelven, ill. a másikon, a középpontban pedig a „klasszikus” kétnyelvűség áll, s az egyes beszélők a kontinuum különböző pontjain találhatóak, sőt: helyzetük – nyelvtudásuk változásának függvényében – elmozdulhat az egyik vagy a másik irányba (Crystal 1998: 452, Bartha 1999: 90 stb.). Elképzelhető például, hogy valaki, aki családi, baráti körben csak magyarul beszél, a munkahelyén kizárólag a többségi nyelvet használja. Az általa használt nyelvek közötti „munkamegosztás” rendszerint a

nyelvtudásban is megmutatkozik: vannak témák, amelyekről könnyebben és szívesebben beszél magyarul, illetve más helyzetek, amelyekben inkább a többségi nyelvet használja. A kárpátaljai magyarok nyelvtudásának változatosságát igazolják azok a szociológiai, szociolingvisztikai kutatások is, melyek érintik ezt a kérdést (Cserniczkó 1998a, Cserniczkó szerk. 2003, 2010 stb.). Ám érdekes módon szinte csak a Kárpátalján élő magyar közösség vonatkozásában vannak ide vonatkozó adataink, más etnikumok nyelvismeretéről nem rendelkezünk empirikus kutatásokból származó ismeretekkel.

Ha „nemzetközi” összehasonlításban vizsgáljuk a kárpátaljai magyarok nyelvtudását egy 1996-os (Cserniczkó 1998a), illetve egy 2007-es (Papp–Veres szerk. 2007) kérdőíves kutatás adataira alapozva, valamint egy összehasonlító vizsgálat eredményeit tekintve (Dobos 2011), akkor kiderül, hogy más államok kisebbségi magyar közösségeihez mérten a Kárpátalján élő magyarok alacsonyabb szinten beszélnek az államnyelvet, mint más régiók magyar kisebbségei.

Az említett vizsgálatok az orosz nyelvnek az ukránnál magasabb tudásszintjét rögzítették a kárpátaljai magyarok körében (lásd pl. Beregszászi 2004, Cserniczkó 1998a, 2009c, 2010, Cserniczkó szerk. 2003: 39–41, Cserniczkó–Soós 2002, Papp–Veres szerk. 2007). Egy 2003-ban végzett, a kárpátaljai magyarok 593 fős, reprezentatív mintáján végzett kérdőíves vizsgálat adatai azonban már azt mutatják, hogy az orosz és az ukrán nyelv ismeretének átlagos foka kiegyenlítődött, sőt az ukrán nyelvtudás szintje enyhe mértékben meghaladja az orosz nyelv ismeretének fokát (Cserniczkó szerk. 2010: 90).

A kárpátaljai magyarok ukránnyelv-ismeretének szintjére következtetni engednek a 2008-tól a felsőoktatásba jelentkezők számára kötelezővé tett ukrán nyelv és irodalom tesztvizsgák eredményei is. Az úgynevezett független tesztközpontokban letett érettségi és egyben felvételi vizsga 2008-as eredményeit elemezve Orosz Ildikó arra a következtetésre jutott, hogy a legtöbb választható tantárgyból a magyar tannyelvű iskolákban érettségizettek elérik vagy némileg meghaladják a kárpátaljai ukrán tannyelvű iskolákban érettségizettek átlagát. Például matematikából, biológiából, fizikából némileg jobb teljesítményt nyújtottak ukrán iskolákban érettségizett kárpátaljai kortársaikhoz képest (Orosz és mtsai 2008). Kirívóan rosszak ugyanakkor a magyar tannyelvű isko-

lák végzőseinek mutatói a valamennyi felsőoktatási szakra jelentkező számára kötelező ukrán nyelv és irodalom központi érettségén. Közben 2008-ban országos átlagban a maturálók 8,38%-a bukott meg az ukrán emelt szintű érettségén,¹¹ a magyar tannyelvű iskolák végzősei között ez az arány 29,58% volt.¹² 2009-ben országos átlagban a felsőoktatásba igyekvő vizsgázók 9%-a bukott meg az ukrán nyelv és irodalom vizsgán, Kárpátalján viszont az összes vizsgázó 15%-a. A magyar tannyelvű iskolák 2009. évi végzőseinek 28%-a (535 fő) szerette volna a felsőoktatásban folytatni a tanulmányait és futott neki a minden szakra, szakirányra kötelező ukrán nyelv és irodalom tesztnek. 44%-uk azonban elbukott ezen a vizsgán, és nem tanulhatott tovább.¹³

6. A nyelvi jogok érvényesíthetősége a gyakorlatban

A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén című kutatási programból (Kontra 1996) egyértelműen kiderül, hogy a Kárpát-medence őshonos magyar kisebbségi közösségeiben a magyar nyelv más nyelvekkel osztozik a nyelvhasználati színtereken. A vizsgálat azt is igazolta, hogy a magyar, illetve a többségi nyelv(ek) közötti „munkamegosztás” valamennyi határon túli magyar közösségben hasonló elrendezést mutat. A templomban és a családban mindegyik régióban szinte mindenki magyarul beszél, de a lakásból kilépve egyre kevesebben használják a magyart. Ugyanakkor a családban alacsony, a nyilvános helyzetekben magas az államnyelv használati aránya. Valamennyi régióban azonos színtereken csökken a magyar nyelv használati aránya, és ezzel párhuzamosan emelkedik a többségi nyelv: minél távolabb kerülünk a privát szférától és közeledünk a formális színterek felé, úgy emelkedik az államnyelv használata és esik a magyar nyelvhasználat gyakorisága (Beregszászi–Cserniczkó 2004: 62, Cserniczkó–Szabó Mihály

¹¹ Lásd: <http://www.testportal.gov.ua> (2012-07-02)

¹² Lásd: *Kárpátalja* c. hetilap 2008. június 6., 5. lap.

¹³ Lásd: *Kárpátalja* c. hetilap 2009. július 24., 13. lap. Tegyük azonban hozzá, hogy ezek a mutatók nem (feltétlenül csak) a magyar tannyelvű iskolákban folyó ukránnyelv-oktatás alacsony színvonalára, hanem a bevezetett vizsga diszkriminatív jellegére szolgálnak bizonyítéknak (erről részletesen lásd Cserniczkó 2008c, 2009a, Ferenc 2009, Orosz 2009, Tóth 2008, Papp 2010).

2010: 178–179, Csernicskó 1998a, Csernicskó szerk. 2003, 2010). Kutatásaink arra is rávilágítottak, hogy a magyar nyelv hivatalos helyzetekben való használatára jórészt csak a szóbeli érintkezésben van lehetőség még az abszolút magyar többségű településeken is, a magyar írásos megjelenése kivételesnek számít a hivatalokban, önkormányzatokban (Csernicskó szerk. 2003, 2010). A vizsgálatok alapján tehát megállapítható, hogy a kárpátaljai magyar közösségben a magyar nyelv elsősorban a csoporton belüli kommunikációban használatos, s használati aránya egyrészt a privát szférában, másrészt a tipikusan magyar közéletben és kulturális életben magas. Az állami szférához kapcsolódó színtereken a magyar nyelv jóval ritkábban használatos.

A kérdőíves adatokat árnyaló egyéb vizsgálataink szintén azt mutatják, hogy a magyar hivatalos/hivatali használata kevésbé jellemző a régióban (Karmacsi 2003, Márku 2003, Csernicskó szerk. 2010), annak ellenére, hogy a hatályos törvények alapján az abszolút magyar többségű közigazgatási egységekben (tehát ahol a magyar nemzetiségűek aránya meghaladja az 50%-ot) a magyar nyelv az államnyelv mellett a hivatalos ügyintézésben is használható lehet. A szóbeli ügyintézés szintjén a legtöbb magyar többségű településen használható ugyan a magyar nyelv, ám a magyar nyelvű írásos hivatali ügyvitel már esetleges, még az olyan helységekből is, ahol a magyar nemzetiségűek abszolút többséget alkotnak, és erre a törvények lehetőséget adnak. Tapasztalataink szerint a magyar nyelvű írásos ügyintézés az is nehezíti, hogy meglehetősen ritkán fordulnak elő (ukrán–magyar) kétnyelvű hivatali űrlapok, formanyomtatványok, tájékoztatók, hivatalos levelek. Kétnyelvű feliratból, helységnévtáblából, utcanév-táblából, tájékoztató kiírásból, reklámból stb. ma már jóval több van ugyan, mint a Szovjetunió széthullása idején, ám még mindig jóval kevesebb, mint amennyi lehetne.

7. Javaslatok a felvázolt helyzet alakítására

A felvázolt nyelvi jogi helyzet ismertetése után fontosnak tartjuk egy a magyar nyelv használatát elősegítő stratégia kidolgozását. Ennek első lépéseként tisztáznunk kell, *mit akarunk elérni, milyen célból, s mindezt hogyan*. Az alapkérdések megválaszolásában a helyi politikum, a civil

szféra és a szakmai szervezetek együttműködésével kell konszenzust alkotni. A helyi szereplők bevonása mellett a Kárpát-medencében már működő jó gyakorlatokról való tájékozódást, azoknak a helyi körülmények figyelembevételével történő adaptálását is fontosnak tartjuk. A közösségek nyelvi céljainak meghatározása nem történhet az adott közösségek nyelvi, nyelvpolitikai helyzetének alapos, értékítélettől mentes, szakszerű és tudományos feltérképezése és leírása nélkül. Nem lehet differenciálatlanul tekinteni a határon túli magyar közösségekre. Figyelembe kell vennünk az egyes nemzetrészek és azok helyzete közötti jelentős demográfiai, gazdasági, jogi és politikai különbségeket is.

A stratégiai célok megvalósításának különböző szintjei lehetnek, melyek más-más megoldási módokat feltételeznek. Vannak problémák, amelyek megoldását csak a többségi állam bevonásával (diplomáciai úton) kezdeményezhetjük, míg számos olyan terület is van, ahol a helyi magyar közösség önállóan vagy az anyaország támogatásával is sikereseket érhet el. A feladatok némelyike nagyobb anyagi befektetést igényel, míg mások jó szervezőmunkával, kisebb ráfordítással is elérhetőek. A célok megvalósításakor ismételten kiemeljük a szakmai háttér szerepének megerősítését.

A Kárpát-medencében élő kisebbségi magyar közösségek legfontosabb nyelvi céljai: (a) a magyar identitás és az ahhoz szorosan kapcsolódó magyar nyelv és kultúra megőrzése; (b) a magyar nyelv minél szélesebb körű használatának biztosítása; (c) ezzel párhuzamosan integráció az adott állam társadalmi szerkezetébe, amihez elengedhetetlen az államnyelv (és legalább egy világnyelv) megfelelő szintű ismerete; (d) olyan tudás és készségek, képességek (kompetenciák) kialakítása az anyanyelvi oktatás keretében, melyek révén a közösségek (és azok al csoportjai) megfogalmazhatják saját válaszaikat a folyamatosan újratermelődő, megújuló nyelvi és társadalmi kihívásokra, s közben fenntarthatják és áthagyományozhatják nyelvüket, kultúrájukat, magyar identitásukat.

Ezen célok elérése érdekében többek között az alábbi lépéseket javasoljuk.

1. Meg kell állítani a magyar nyelv funkcionális tévesztését, bővíteni kell használati körét, értékét. A fentiekben láthattuk, hogy a homályos

fogalmazás, az egymásnak ellentmondó jogszabályok nehezítik a jogérvényesítést. A Magyar Országgyűlés 2011. szeptember 26-án hozott határozata nyomán – melynek egyik célja, hogy „a magyar nyelvhasználatról átfogó helyzetjelentés, majd ennek nyomán nyelvünk fejlesztésére és védelmére cselekvési terv készüljön”¹⁴ – dolgozta ki Andrassy György közreműködésével Kardos Tamás azt a tanulmányt, melyben az emberi jogoknak a nemzetközi jogban rejlő igazságosságával összhangban a magyar nyelvpolitika kiemelt céljaként fogalmazza meg annak támogatását, hogy a magyar nyelv váljék a szomszédos országokban regionális hivatalos nyelvvé.¹⁵ A tanulmány a magyar állam azon – a nemzetközi diplomáciai lépéseket is felsoroló – feladatait is kijelöli, melyek révén e téren előrelépés remélhető. Nyelvi jogi szempontból úgy lehetne áthidalni a történelmi sérelmekről terhelte összetett nyelvi helyzetet, a nemzetközi szervezetek óvatosságát, ha az anyanyelv használatához való jogot nem többség-kisebbség relációban, hanem valóban abból a nyelvi emberi jogból kiindulva próbálnák rendezni a politikusok, hogy *mindenkinek joga van arra, hogy anyanyelvét használja*. „A nyelvi jogok biztosítása hozzájárulhat az egyes közösségek boldogulásához, megsértésük viszont konfliktusokhoz vezethet. A jogegyenlőség nyelvi téren csak a másság jogának elismerésével valósítható meg” – írja Kontra Miklós (2006: 1024). A nyelvhasználati jogok nem kisebbségi, hanem nyelvi emberi jogi alapon való rendezéséhez kiváló alapul szolgálhat a Szilágyi N. Sándor (1994, 2003) által kidolgozott nyelvtörvénytervezet, illetve az Andrassy György (2010) által a nyelvszabadság jogának nevezett elmélet. A nemzetközi jogi környezet megváltoztatásának kezdeményezésében Magyarországnak akár vezető szerepe is lehet a nemzetközi diplomáciában.

2. Hatékony és célirányos finanszírozási rendszert és megfelelő technikai feltételeket kell teremteni ahhoz, hogy a magyar mint kisebbségi nyelv használata lehetővé váljon a lehető legtöbb nyelvhasználati szinten. Nem elegendő a jogok kivívása, meg kell teremteni azokat a feltételeket (kétnyelvű ügyintézők, űrlapok, formanyomtatványok, tájékoz-

¹⁴ <http://magyarnyelvert.hu/> (2012-07-02)

¹⁵ <http://magyarnyelvert.hu/a-magyar-nyelv-es-az-allam/> (2012-07-02)

tató táblák és feliratok stb.), melyek lehetővé teszik a kétnyelvű hivatali/hivatalos ügyintézés, és ennek lehetőségéről tájékoztatni kell a nyelvhasználókat. Biztosítani kell, hogy amennyiben egy önkormányzat, vállalkozás élni kíván a magyar nyelvű felirat elhelyezésének lehetőségével, akkor egy (internetes portállal, telefonos elérhetőséggel rendelkező) szakfordítói csoporthoz fordulhasson a szöveg szakszerű fordításának elkészítése, ellenőrzése ügyében. Bátorítani kell a számottevő magyar lakossággal rendelkező települések helyi önkormányzatait, hogy – a meglévő jogi lehetőségeket kihasználva – helyi szintű határozatokkal támogassák a magyar nyelvhasználatot. Kétnyelvű iratminta- és űrlapgyűjtemény készítése révén segíteni kell az önkormányzatok és a vállalkozók munkáját. Tájékoztatni kell a többségi nemzethez tartozó vállalkozókat arról, hogy ha élni kívánnak a kisebbségi nyelvű feliratok kihelyezésének lehetőségével, akkor ehhez segítséget nyújtunk.

3. A szomszédos államok magyar kisebbségeinek nyelvi jogi helyzete nem állandó, hanem folyamatosan változik. Ezért szükséges a nyelvi jogi helyzetben bekövetkező változások folyamatos nyomon követése, elemzése, s ha szükséges, az erre való reagálás szakmai előkészítése.

4. Az anyanyelvi oktatás meghatározó szerepet játszik a nemzeti identitás fenntartásában, újratermelésében, illetve az anyanyelv használatának, a magyar nyelvű közélet háttérének biztosításában. Ezért az anyanyelvi oktatás és annak minden szintjének támogatása, fejlesztése elemi érdek. A reklám és marketing ma már a magyar tannyelvű képzést választók számának emelése érdekében is elengedhetetlennek tűnik. Nem lehet fölösleges egy olyan kampány, amely erkölcsi értékítéllettől mentesen, szakmai (és nem érzelmi) alapon tájékoztatja a szülőket arról, milyen lehetséges következményei lehetnek annak, ha a többségi nyelven oktató intézményt választják, s milyen előnyei lehetnek az anyanyelvi iskoláztatásnak.

5. A magyar nyelv presztízsének emelése csak úgy lehetséges, ha felmutatjuk és tudatosítjuk a helyi magyar nyelvváltozatok értékeit. Ezért szükség van annak a nyelvi „határtalanítási” munkának a folytatására, melyet a Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat munkatárai végeznek.

Ehhez szükség van a további kutatásokra, a kisebbségi magyar nyelvhasználat és nyelvváltozatok szakszerű leírására, a közösségben játszódó nyelvi folyamatok feltérképezésére (Benő–Péntek szerk. 2011: 425–337).

6. Az államnyelv eredményes elsajátítása érdekében dolgozzanak ki a magyar tannyelvű iskolák számára speciális tanterveket, készüljenek ez alapján tankönyvek, munkafüzetek, módszertani segédletek, szemléltetők és szótárak. Ezek kidolgozásában magyarországi és kárpátaljai szakemberek is részt vállalhatnak szakértőként, tanácsadóként. Képezzenek továbbá magyarul is beszélő, sajátosan a magyar tannyelvű iskolák számára ukrán nyelv és irodalom tanárokat.

7. A magyar személynevek átírásának kérdését egy ukrán–magyar és magyar–ukrán transliterációs rendszer kidolgozásával kell segíteni, illetve fel kell vetni a kétoldalú tárgyalásokon a magyar névhasználati jogok problémáját.

8. A Kárpát-medencei magyarok nyelvéről, oktatásról szólva ma leggyakrabban az egy tömbben élők képzési és nyelvhasználati lehetőségeiről esik szó, viszonylag ritkán merül fel a szórványok kérdése. Pedig a nyelvészek jó ideje figyelmeztetnek arra, hogy – mint minden közösség – a határon túli magyar nemzetrészek is rétegzettek, s nem kezelhetők monolit tömbként. Nem ritkán meglepedezünk arról, hogy ha a tömbben élő, magyar domináns kisebbségi magyarok számára az anyanyelvet tekintjük a leginkább ajánlható tannyelvnek, akkor azok számára, akik már egyáltalán nem, vagy csak alig beszélnek magyarul, szintén anyanyelvük (első nyelvük), mégpedig esetükben a többségi anyanyelv a leghatékonyabb tannyelv, s a magyar nyelv kapcsán a nyelvélénkítés vagy a nyelvésztés jöhet szóba.

9. Szociológiai kutatások alapján feltételezhető, hogy a magyarországi romáknak kb. 87%-a magyar anyanyelvű. A Romániában élő magyar anyanyelvűeknek ugyanakkor kb. 10%-a, Szlovákiában 13%-a, Kárpátalján közel 6%-a etnikailag roma. Számos kistelepülésen a magyar tannyelvű iskolák fenntartásában, a magyar egyházak, intézmények működésében meghatározó szerepe van a magyar anyanyelvű és (részben)

magyar identitású cigányságnak. A magyar nemzeti nyelvstratégiában helyet kell kapnia a magyar nyelvű romákra vonatkozó céloknak és feladatoknak is.

10. Feladat a szaknyelvi felzárkóztatás, a magyar szaknyelvek (viszonylagos) egységesítése a Kárpát-medencében. Szükség lenne szaknyelvi adatbázisok létrehozására, a fordítás egységesítésére, a Kárpát-medence magyar földrajzi neveinek kodifikációjára.

Ha szakmailag megalapozott módon stratégia alapján dolgozunk, ha jól sáfárkodunk az erőforrásainkkal, s ha valóban hozzáadó (additív) két-nyelvűséget és támogató nyelvi jogi környezetet tudunk teremteni, akkor a kisebbségi helyzetből fakadó hátrányból előny kovácsolható (Csernicskó–Szabómihály 2010).

Irodalom

- Alekszejev, Vlagyimir (Алексеев Владимир) 2008. *Бегом от Европы? Кто и как противодействует в Украине реализации Европейской хартии региональных языков или языков меньшинств*. Харков: „Факт”.
- Andrássy György 2010. Nyelvszabadság – egy elismerésre váró emberi jog? In: Andrássy György és Vogl Már szerk. *Az emberi jogok és a nyelvek*. Pécs: Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar. 101–125.
- Arel, Dominique 2002. Interpreting „Nationality” and „Language” in the 2001 Ukrainian Census. *Post-Soviet Affairs* 18(3): 213–249.
- Balla Andrea (Балла Андрея) 2008. Перепис угорських імен на російське/українське у селі Велика Добронь. *Acta Beregsasiensis* 1: 127–131.
- Balla Andrea 2011. A rendszerváltások következményei a kárpátaljai magyar személynévhasználatban. In: Hires-László Kornélia, Karmacsai Zoltán és Márku Anita szerk. *Nyelvi mítoszok, ideológiák, nyelvpolitika és nyelvi emberi jogok Közép-Európában elméletben és gyakorlatban: a 16. Élőnyelvi Konferencia előadásai*. Budapest–Beregszász: Tinta Könyvkiadó–II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Hodinka Antal Intézete. 394–397.
- Bartha Csilla 1999. *A kétnyelvűség alapkérdései*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Benő Attila – Péntek János szerk. 2011. *A Termeni Magyar Nyelvi Kutatóhálózat tíz éve. Tanulmányok, beszámolók, kutatási programok*. Dunaszerdahely–Kolozsvár: Gramma Nyelvi Iroda – Szabó T. Attila Nyelvi Intézet.

- Beregszászi Anikó 2004. Idegennyelv-oktatásunk gondjairól és feladatairól szociolingvisztikai nézőpontból. In: Huszti Ilona szerk. *Idegennyelv-oktatás kisebbségi környezetben*. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola. 10–20.
- Beregszászi Anikó – Cserniczkó István – Orosz Ildikó 2001. *Nyelv, oktatás, politika*. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola.
- Beregszászi Anikó – Cserniczkó István 2003a. A magyar nyelv használatának lehetőségei Kárpátalján de jure és de facto. In: Nádor Orsolya és Szarka László szerk. *Nyelvi jogok, kisebbségek, nyelvpolitika Kelet-Közép-Európában*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 110–122.
- Beregszászi Anikó – Cserniczkó István 2003b. Die Möglichkeiten des Gebrauchs der ungarischen Sprache in der Karpatoukraine de jure und de facto. In: Hrsg. Ferenc Glatz, Begegnungen 21.: *Die Sprache und die kleinen Nationen Ostmitteleuropas*. Budapest: Europa Institut Budapest. 101–117.
- Beregszászi Anikó – Cserniczkó István 2004. ...itt mennyi ér a szó? Írások a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról. Ungvár: PoliPrint.
- Beregszászi Anikó – Cserniczkó István 2007. A Regionális és Kisebbségi Nyelvek Európai Kartája – ukrainai módra. *Kisebbségkutatás* 2007. 2. sz. 251–261.
- Beregszászi Anikó – Cserniczkó István 2010. Róka fogta csuka? Az ukrainai nyelvpolitika alapproblémáiról és alakulásának nehézségeiről. In: Cserniczkó István, Fedinec Csilla, Tarnóczy Mariann és Vančoné Kremmer Ildikó szerk. *Utazás a magyar nyelv körül: írások Kontra Miklós tiszteletére*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 180–190.
- Beregszászi Anikó – Cserniczkó István 2011a. A kárpátaljai magyar személynevek átírásának és használatának kérdésköréről. *Magyar Nyelvőr* 135 (2011) 4. sz. 414–422.
- Beregszászi Anikó – Cserniczkó István 2011b. Угорсько-українські міжмовні контакти в антропонімії. *Вісник Прикарпатського університету. Філологія* XXIX–XXXI (2011): 237–241.
- Besters-Dilger, Juliane (Бестерс-Дільгер Ю.) szerk. 2008. *Мовна політика та мовна ситуація в Україні*. Київ: Видавничий дім „Києво-Могилянська академія”.
- Besters-Dilger, Juliane ed. 2009. *Language Policy and Language Situation in Ukraine: Analysis and Recommendations*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Braun László – Cserniczkó István – Molnár József 2010. *Magyar anyanyelvű cigányok/romák Kárpátalján*. Ungvár: PoliPrint.
- Crystal, David 1998. *A nyelv enciklopédiája*. Budapest: Osiris.
- Cserniczkó István 1998a. *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Budapest: Osiris Kiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Cserniczkó István 1998b. Az ukrán nyelv Kárpátalján. *Regio* 1998. 1. sz. 5–48.
- Cserniczkó István 2001. Az ukrán nyelv oktatásának problémái Kárpátalja magyar iskoláiban. *Nyelvünk és Kultúránk* 2001. 2. sz. 15–23.

- Csernicskó István 2004. Egy megoldatlan probléma: az államnyelv oktatása a kárpátaljai magyar tannyelvű iskolákban. In: Huszti Ilona szerk. *Idegennyelv-oktatás kisebbségi környezetben*. Ungvár: PoliPrint – Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola. 113–123.
- Csernicskó István 2008a. A nyelv szerepe a kárpátaljai magyarság azonosságtudatában. In: Császár Melinda – Rosta Gergely szerk.: *Ami rejtve van s ami látható. Tanulmányok Gereben Ferenc 65. születésnapjára*. Budapest–Piliscsaba: Pázmány Társadalomtudomány 10. 101–113.
- Csernicskó István 2008b. Nyelv és azonosságtudat összefüggései a kárpátaljai magyar közösségben. In: Fedinec Csilla szerk.: *Értékek, dimenziók a magyar-ságkutatásban*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Magyar Tudományos Társaság Külföldön Elnöki Bizottság. 153–170.
- Csernicskó István 2008c. Ukrajna összhangra törekszik. Az ukrainai oktatáspolitikai nyelvi vonatkozásai. *Kisebbségkutatás* 2008. 2. sz. 302–315.
- Csernicskó István 2009a. Az ukrainai oktatáspolitikai a nyelvi asszimiláció szolgálatában. *Korunk* 2009. február. 33–40.
- Csernicskó István 2009b. A nyelvi jogi szabályozást meghatározó tényezők Ukrajnában. *Magyar Tudomány* 2009. 11. sz. 1297–1303.
- Csernicskó István 2009c. Tények, adatok a kárpátaljai magyarok nyelvtudásáról. *Együtt* 2009. 3. sz. 70–77.
- Csernicskó István 2010. Az államnyelv oktatásának nyelv- és oktatáspolitikai háttere Kárpátalján. In: Kozmács István, Vančioné Kremmer Ildikó szerk. *Közös jövőnk a nyelv I. Nyelvtudomány és pedagógia, Tudomány az oktatásért – oktatás a tudományért, Veda pre vzdelanie – vzdelanie pre vedu, Science for Education – Education for Science. Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre Fakulta stredoeurópskych štúdií*. Nyitra: Konstantin Filozófus Egyetem, Közép-európai Tanulmányok Kara. 57–69.
- Csernicskó István 2011. The linguistic aspects of the Ukrainian educational policy. *ESUKA – JEFUL* 2011. 2–1. sz. 75–91.
- Csernicskó István szerk. 2003. *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola.
- Csernicskó István szerk. 2010. *Nyelvek, emberek, helyzetek: a magyar, ukrán és orosz nyelv használata a kárpátaljai magyar közösségben*. Ungvár: PoliPrint.
- Csernicskó István – Ferenc Viktória 2010. Education as an ideal means of achieving a nation state in Ukraine. In: Róka, Jolán ed. *Concepts & Consequences of Multilingualism in Europe*, 329–349. Budapest: Budapest College of Communication and Business.
- Csernicskó István – Melnyik, Svitlana 2010. A nyelvpolitika fogalma. In: Fedinec Csilla – Vehes, Mikola szerk. *Kárpátalja 1919–2009: történelem, politika, kultúra*. Budapest: Argumentum–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete. 553–562.

- Csernicskó István – Soós Kálmán 2002. Gyorsjelentés – Kárpátalja. In: *Mozaik 2001. Magyar fiatalok a Kárpát-medencében*. Budapest: Nemzeti Ifjúságkutató Intézet. 91–135.
- Csernicskó István – Szabó Mihály Gizella 2010. Hátrányból előnyt: a magyar nyelvpolitika és nyelvtervezés kihívásairól. In: Bitskey Botond szerk. *Határon túli magyarság a 21. században: konferencia-sorozat a Sándor-palotában 2006–2008*. Budapest: Köztársasági Elnöki Hivatal. 167–198.
- Debreceni Anikó – Balogh Lajos 1995. Magyar asszonynevek a Kárpátalján. *Magyar Nyelv* XCI: 340–345.
- Dobos Ferenc 2011. *Asszimilációs folyamatok az erdélyi, felvidéki, kárpátaljai és vajdasági magyarság körében 1996–2011*. Kutatási jelentés. Budapest: B-Fókusz Intézet. Kézirat. <http://www.kmkf.hu/tartalom/asszimilacio.pdf>
- Ferenc Viktória 2009a. Kárpátaljai magyar diákok az ukrainai emelt szintű érettségi útvesszőiben. In: Kötél Emőke szerk. *PhD konferencia. A Tudomány Napja tiszteletére rendezett konferencia tanulmányaiból*. Budapest: Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium. 199–213.
- Gal, Susan 1979. *Language Shift. Social Determinants of Linguistic Change in Bilingual Austria*. New York: Academic Press.
- Іл'т'ю, І. (Іль'т'ю І. В.) szerk. 2003. *Національний склад населення та його мовні ознаки (статистичний бюлетень)*. Ужгород: Закарпатське обласне управління статистики.
- Karmacs Zoltán 2003. A magyar nyelv Beregszász hivatalaiban. In: Csernicskó István szerk., *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola. 93–100.
- Khmelko, Valerij (Хмелько Валерій) 2004. Лінгво-етнічна структура України: регіональні особливості й тенденції змін за роки незалежності. *Наукові записки НАУКМА* 32. Соціологічні науки, 3–15.
- Kincses Áron szerk. 2011. *Ukrán állampolgárok Magyarországon*. Budapest: Európai Integrációs Alap.
- Kiss Jenő 1995. *Társadalom és nyelvhasználat*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Kontra Miklós 1996. Magyar nyelvhasználat határainkon túl. In: Diószegi László szerk. *Magyarságkutatás 1995–96*. Budapest: Teleki László Alapítvány. 113–123.
- Kontra Miklós 2006. Nyelvi jogok. In: Kiefer Ferenc főszerk. *Magyar nyelv*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 1024–1037.
- Kovács András 2003. A magyar keresztnevek orosz/ukrán átírása Som községben. *Acta Hungarica* X–XI: 75–83.
- Kovács András 2011. Hogy hívnak? Adalékok a kárpátaljai magyar személynévhasználatához. In: Hires-László Kornélia, Karmacs Zoltán és Márku Anita szerk. *Nyelvi mítoszok, ideológiák, nyelvpolitika és nyelvi emberi jogok Közép-Eu-*

- rópában elméletben és gyakorlatban: a 16. Élőnyelvi Konferencia előadásai.* Budapest–Beregszász: Tinta Könyvkiadó–II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Hodinka Antal Intézete. 386–393.
- Kreszina, Irina – Javir, Vira (Кресіна Ірина – Явір Віра) 2008. Проблеми імплементації норм міжнародного права у національне законодавство про мови. In: Majboroda, Olekszandr és mtsai szerk. *Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом.* Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України. 190–204.
- Kulyk, Volodymyr (Кулик Володимир) 2008. Мовна політика та суспільні настанови щодо неї після помаранчевої революції. In: Besters-Dilger, Juliane szerk. *Мовна політика та мовна ситуація в Україні.* Київ: Видавничий дім „Кієво-Могилянська академія”. 11–54.
- Macjuk, Galina (Мацюк Галина) 2009. *Прикладна соціолінгвістика. Питання мовної політики.* Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка.
- Márku Anita 2003. A magyar nyelv Beregszász szolgáltató egységeiben, boltjaiban, éttermeiben és a piacon, valamint az orvosi rendelőben. In: Csernicskó István szerk., *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba.* Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola. 100–104.
- Maszenko, Larisa (Масенко Лариса) 2010. *Нариси з соціолінгвістики.* Київ: Видавничий дім „Кієво-Могилянська академія”.
- Melnyik, Svitlana – Csernicskó István 2010. *Етнічне та мовне розмаїття України. Аналітичний огляд ситуації.* Ужгород: ПоліПрінт.
- Molnár József – Molnár D. István 2005. *Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében.* Beregszász: KMPSZ Tankönyv- és Taneszköztanácsa.
- Molnár József – Molnár D. István 2010. A kárpátaljai magyarság népességföldrajzi viszonyai. In: Csernicskó István szerk. *Megtart a szó. Hasznosítható ismeretek a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról.* Budapest–Beregszász: MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság – Hodinka Antal Intézet. 15–32.
- Nahorna, Larisa (Нагорна Лариса) 2005. *Політична мова і мовна політика: Діапазон можливостей політичної лінгвістики.* Київ: Світогляд.
- Orosz Ildikó 2005. *A magyar nyelvű oktatás helyzete Kárpátalján az ukrán állami-ság első évtizedében (1989–1999).* Ungvár: PoliPrint.
- Orosz Ildikó 2007. *A függetlenségtől a narancsos forradalomig. A kárpátaljai magyarság helyzete a független Ukrainában (1991–2005).* Ungvár: PoliPrint.
- Orosz Ildikó 2009. Педагогічний аспект оцінювання знань учнів шкіл із навчанням мовами національних меншин української мови та літератури в системі незалежного тестування. In: Герцог Ю. ред. *Державотворча й об'єднувальна функції української мови: реалії, здобутки, перспективи.* Ужгород: Поліграф центр Ліра. 287–291.

- Orosz Ildikó – Csernicskó István – Ambrus Pál – Kristafori Olga 2008. *A kárpát-aljai magyar nyelvű/magyar nyelv oktatás megőrzéséhez szükséges intézkedések*. <http://www.nemzetpolitika.gov.hu/data/files/133843334.pdf>
- Papp Z. Attila 2010. A kárpátaljai magyar nyelvű oktatás rendszere és néhány aktuális kihívása 2009-ben. In: Fedinec Csilla és Mikola Vehes főszerk. *Kárpátalja 1919–2009: történelem, politika, kultúra*. Budapest: Argumentum–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete. 480–498.
- Papp Z. Attila – Veres Valér szerk. 2007. *Kárpát Panel 2007. A Kárpát-medencei magyarok társadalmi helyzete és perspektívái*. Budapest: MTA Kisebbségkutató Intézet.
- Szilágyi N. Sándor 1994. Törvény az etnikai és nyelvi identitással kapcsolatos jogokról, valamint az etnikai és nyelvi közösségek méltányos és harmonikus együttéléséről. *Korunk* 1994. 3. sz. 131–158.
- Szilágyi N. Sándor 2003. Törvény az etnikai és nyelvi identitással kapcsolatos jogokról, valamint az etnikai és nyelvi közösségek méltányos és harmonikus együttéléséről. In: *Mi egy más: Közéleti írások*. Kolozsvár: Kalota Könyvkiadó. 576–664.
- Tóth Mihály 2008. Рефлексії на публікації про угорців Закарпаття, або Кому порушитися стає дедалі важче. *Дзеркало тижня* № 36 (27 вересня – 3 жовтня 2008). <http://www.dt.ua/3000/3300/64177>
- Tóth Mihály – Csernicskó István 2009. Az ukrajnai kisebbségi jogalkotás fejlődése és két részterülete: a névhasználat és a politikai képviselet. *Regio* 2009. 2. sz. 69–107.
- Visnyak, Olekszandr (Вишняк Олександр) 2008. Динаміка мовної ситуації в Україні. In: Olekszandr Majboroda és mtsai szerk. *Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом*. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. 75–85.